

МІСЦЕ І РОЛЬ СУЧАСНИХ ЦЕРКОВ В СТРУКТУРІ ІСТОРИЧНИХ МІСТ ЧЕРКАЩИНИ

Гарнік Т.М., доцент, Литвиненко О.С., магістрант кафедри дизайну
Черкаський державний технологічний університет

Анотація. Досліджується місце і роль сучасних церков в структурі історичних міст Черкащини. Звертається увага на порушення принципів традиційного розташування церков, на ущільнення міських територій при зведенні нових храмів та порушення, в зв'язку з цим, семантики сталого середовища.

Ключові слова: сучасна церква, міське середовище, семантика сталого середовища.
Аннотация. Гарник Т.М., Литвиненко Е.С. Место и роль современных церквей в структуре исторических городов Черкащины. Исследуется место и роль современных церквей в структуре исторических городов Черкащины. Обращается внимание на нарушение принципов традиционного размещения церквей, на уплотнение городских территорий при возведении новых храмов и нарушения, в связи с этим, семантики сложившегося пространства.

Ключевые слова: современная церковь, городская среда, семантика сложившейся среды.
Annotation. Garnik T.M., Litvinenko O.S. A place and a role of modern churches in structure of historical cities of Cherkashchiny. A place and role of modern churches is explored in the structure of historical cities of Cherkashchiny. Attention applies on violation of principles of the traditional placing of churches, on the compression of city territories at erection of news temples and violation, in this connection, semantics of the folded space.

Keywords: modern church, city environment, semantics of the folded space.

Постановка проблеми. Теперішній час висуває актуальні проблеми щодо визначення місця і ролі сучасних церков в міському середовищі. При дослідженні матеріалів стосовно будівництва церков на Черкаських землях були помічені

порушення принципів їх традиційного розташування в міському середовищі. Були виявлені факти ущільнення територій, на яких було розміщено новозбудовані церкви, або, загалом, їх невідале розташування в структурі міста.

Аналіз останніх публікацій і досліджень. Історія церков та монастирів Черкащини вивчалася багатьма дослідниками, зокрема: Т. Бобко, Т. Боковнею, С. Кілесю, Е. Ладженською, В. Лазаренко, Д. Майстренко, Ю. Маринівським, П. Сосою та ін. Питання місця та ролі сучасних церков в міському середовищі розглядали Р. Демчук, Ю. Маринівський.

Виклад основного матеріалу. Сучасне духовне життя українського суспільства відзначається активізацією діяльності православних конфесій та духовенства. На сьогодні в Черкасах та інших історичних містах регіону існує досить дивне ставлення з боку міської влади та деяких церковних громад щодо вибору місця розташування церковних споруд. Їх поява, в зовсім незвичних для цих споруд місцях, іноді являє собою не просто випадковість, а загальне нехтування принципами та традиціями щодо зведення храму у цілому. Не слід забувати, що з самого початку християнства, церква поширювала та популяризувала надбання культури, яке було ще в дохристиянську добу. Духовенство з самого початку відбудовування храмів „... піклувалося про зовнішні прояви, урочистість богослужіння...” [1, с. 8].

Особливою рисою українських православних церков було гармонійне поєднання їх форм з довкіллям. Вони стояли, як правило, окремо від інших споруд. Українські дзвіниці зводилися, зазвичай, осібно від церкви, довгий час зберігаючи форму оборонної башти, або вежі для спостереження. Відокремлення храмів від суєтності міста було не випадковим. Відомо, що прадавні, дохристиянські поховання, у формі курганів, розташовувалися за межами поселень. Сама церква, вважалася то не простою спорудою, а духовним центром, де душа живих знаходила свій притулок, свободу і покій. Не дивно, що християн ховали біля стін храмів або неподалік від них. Мабуть звідси українські церкви нагадують зовні прадавні кургани і складають протилежність містам на пагорбах [2, с. 29].

Як бачимо, храм „вимагав” досить великого простору біля себе. В міському сучасному середовищі така „розкіш” стає проблематичною. Через урбанізаційні процеси, які на сьогодні реалізуються з великою швидкістю, в містах не залишається територій, які так конче необхідні для зовнішніх обрядових дійств церкви. А якщо і отримувється церковною владою територія під будівництво, то зневажається стала семантика міського простору та певне зонування в сталій містобудівній системі.

Перед тим як розглянути місце розташування нових церков в Черкасах, слід згадати про розміщення в ньому старих. Генеральний план Черкас був розроблений В. Гесте в 1815 р. і втілений в життя у 1826 р. В місті, практично до поч. ХХ ст. домінували широкі, великої довжини вулиці, на кварталах-площах яких розміщувалися церкви [3, с. 4]. Протягом цього часу старі церкви змінювалися на нові, залишаючись на своїх колишніх місцях. Руйнація планування системи міста почала відбуватися за останні півстоліття.

Єдиною церквою, яка змінила свою адресу в ті часи, була згадана П. Сосою в статті „Архітектура старих Черкас” Свято-Троїцька церква [4, с. 15], яка, на жаль, дотепер не збереглася. Вона була побудована в нижній частині міста ще в 1671 р. з благословення митрополита Й. Нелюбовича-Тукальського. У 1745 р. перебудовується і в 1863 р. переноситься на територію верхньої частини міста (нинішній пагорб Слави).

На початку 60-х рр.¹ поширюється антирелігійна пропаганда, йде руйнація і закриття церков та монастирів на всій території України. Не оминула лиха доля і Свято-Троїцьку церкву. У 1961 р. Черкаським міськвиконкомом приміщення Свято-Троїцької церкви було передано під фізкультурний клуб, а територія біля неї стає спортмайданчиком. Церковна громада загалом була знята з реєстрації, вже начебто через відсутність місця проведення служби. Радянська пропагандистська система вимагала відбудови інших духовних цінностей. На початку наступного десятиліття Свято-Троїцький храм був знесений з метою влаштування на цьому місці меморіалу загиблим воїнам під час Великої Вітчизняної війни і з нагоди 25-річчя з дня Перемоги [3, с. 7].

Унікальний береговий ландшафт Черкащини, який досліджує С. Рець і про який розповідає в статті „До проблеми вивчення, охорони та відтворення історичного середовища прабатьківщини держави” [6, с. 19-25], не просто руйнується від часу. Пагорб, на якому стояла церква, настільки змінюється, що остаточно являє собою начебто штучно утворену конусоподібну форму.

Вже пізніше, наприкінці 90-х рр., коли знову починають функціонувати та відбудовуватися храми, неподалік від того місця, де стояла Свято-Троїцька церква, постає споруда обласного краєзнавчого музею (архітектори О.М. Дубовий, Л.С. Кондратський, М.Я. Собчук, О.П. Стеценко, С.М. Фурсенко) [7, с. 23]. Цей простір, отримавши знову певну культурну енергетику, доповнюється ще одним змістом. Неподалік від пагорбу Слави, на місці старого житлового будинку, виростає новий храм Святої Трійці. Відбувається формування сучасного сакрального простору. Хоча церква і була збудована набагато пізніше ніж меморіал, споруда музею, нова площа та низка житлових споруд, храм, серед інших, постає як первинний середоутворюючий елемент. З точки зору семантики цього культурного середовища, нова споруда церкви знову повертає своє традиційно панівне місце в міському середовищі. Сусідство з історико-краєзнавчим музеєм ще більше підкреслює її домінуючий характер (рис. 1).

З історії міста відомо, що в його центральній частині в 1693 р. було освячено місце під будівництво Свято-Миколаївського собору². Розташовувався він на

¹ В цілому, на території сучасної Черкащини за п'ятдесят років (1919 – 1969 рр.), органами влади було закрито майже 700 православних та п'ять старообрядницьких храмів.

² Свято-Миколаївський собор був дерев'яним, з трьома банями і виконаний в формах козацького бароко. Нова кам'яна церква, побудована на поч. XIX ст., була з трьома куполами, зокрема, одним великим центральним. Поруч знаходилася дзвіниця з гострим шпилем в формах готики.

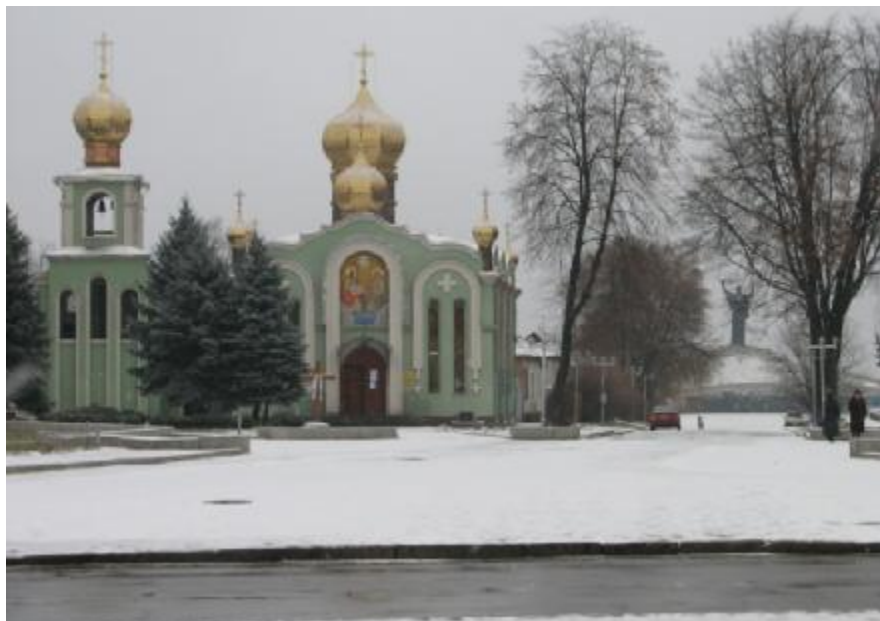

Рис. 1. Черкаси. Свято-Троїцька церква на площі Слави. Справа – меморіал

Рис. 2. Панорама парку з новозбудованою Св. Михайлівською церквою

розі сучасних вулиць Хрещатик і О. Дашкевича. Свято–Миколаївський собор стояв на площі оточеній торговими рядами. Через деякий час при втіленні плану В. Гесте у життя, Свято–Миколаївський собор було вирішено перенести в глибину кварталу, точніше на нову площу, яка формувалася між Хрещатиком і колишнім Миколаївським (нині бульвар Шевченка) бульваром [7, с. 24].

В зв'язку з наступом на релігію, 30 липня, місцевою владою був ініційований „референдум” щодо закриття собору. Зібрано 3517 підписів щодо його руйнації, при тому, що загальна кількість населення складала понад 40 000 жителів. Зрозуміло, що при такій кількості підписів, зносити собор було не можливо, тому вирішують переобладнати його під музей. Але, доля собору мабуть була вирішена задалегідь. Місцевими органами народної освіти (30-ті р. ХХ ст.) приймається постанова, в якій було вирішено, що розташування церкви поблизу педагогічного інституту (в ті часи тільки-но почав будуватися), не є нормальним явищем. Велика Вітчизняна Війна довершила історію і долю собору, він був зруйнований снарядом і остаточно розібраний [3, с. 8]. Через десятки років потому на розі вулиць Воровського і Шевченка відкривається філія педагогічного університету. А трохи пізніше – новозбудований (центральний) корпус університету.

10 католицьких костелів, близько 60 синагог, багато з яких безжалісно знищили. Одночасно з руйнацією церковно-архітектурних храмів поширилися репресії, здійснювалися наполегливі спроби використати церкву для геополітичних змін, що призводило до її нищення [5, с. 2].

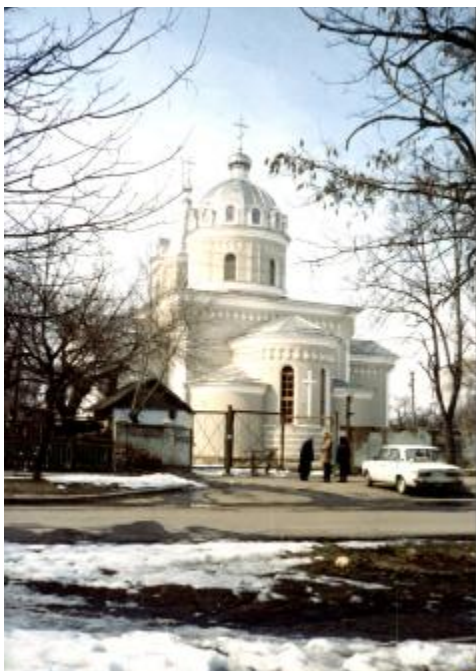
На площі біля нього, начебто за іронією долі, постає каплиця Св. Рівноапостольних Кирила та Мефодія. В цьому середовищі каплиця теж закріплюється як активна мистецька домінанта, стає „...улюбленою спорудою не тільки для студентів і викладачів, а й для всіх мешканців міста”, а площа поряд неї популярним місцем зустрічей [8, с. 17]. Це й не дивно, адже розташування ярмарку або площі біля церкви в давні часи було традиційним явищем і слугувало єдиним місцем для спілкування громадян.

Цей чинник у виборі місця розташування церковних споруд, на сьогодні, не завжди враховується. Факти свідчать, що вони загалом будуються в дуже несподіваних для громадян місцях. Прикладом може слугувати побудова церкви на території в'язниці в с. Хутори Черкаського району [9, с. 24]. Безумовно несподіванкою для черкашан стало зведення собору Св. Михайла (2002 р.). На розі вулиць Смілянської та Ільїна, в колишньому міському парку імені 1-го Травня, зростає велетенська споруда.

Раніше цей простір мав іншу історію. Першотравневий парк в ньому був влаштований на місці старовинного військового кладовища, яке існувало ще в довоєнні часи [10, с. 20]. Під час Першої світової війни на ньому була зведена Георгіївська церква³, яка була поставлена в пам'ять „полеглих воїнів”. Можна додати, що в часи існування кладовища, воно знаходилося за міською межею. Поруч з ним знаходилися ще й „магометанське” і „лютеранське” кладовища [11, с. 4].

Рис. 3. Невдале розташування нової церкви в с. Яснозір'я Черкаської області поряд із магістраллю „Черкаси-Київ”

*Рис. 4. Свято-Преображенська церква в м. Звенигородка Черкаської області.
Збудована за звичаєм на місці старої дерев'яної. Сучасний час приречив її опинитися біля найжвавішої автомобільної дороги*

Про Георгіївську церкву та місце її розташування згадує Ю. Мариновський в статті „Георгіївський храм”. Зокрема він пише: „Надпольна вулиця (тепер – Ільїна) розподілена на три акуратні квадратики кварталів, хоч і з’явилась на планах Черкас ще з початку XIX ст., але практично вимальовуватись (архітектурно забудовуватись) і активно заселятися почала лише з кінця XIX – поч. XX ст.”. Вулиця поділяла міське поселення з міськими вигонними землями і як би захищала місто від „поля” (звідси назва – Надпольна) з трьох сторін: Смілянського, Канівського та Чигиринського напрямків. З початку існування Надпольної вулиці, на ній, окрім домівок жителів міста, розташовувалися сади, розсадник дерев та школа з розведення дерев різних порід. На цій території кожен рік, починаючи з 1890 р., 21-23 травня проходив Константинівський ярмарок.

З того часу, як Черкаси стають обласним центром (1954 р.), кордони міста розширюються і кладовища опиняються в його складі. Саме ці обставини змушують міську владу переорганізувати цей простір в паркове середовище. Після війни парк займає весь квартал. Зрозуміло, що не одне покоління черкашан виховувалося в цьому парку. Він засаджується деревами і, загалом, стає схожим на всі типові парки радянської доби.

Характерною ознакою стає центральна діагональ-вісь – алея, на якій був розміщений фонтан (з бетонними гусями за периметром) та бетонними скульптурами спортсменів жінок та чоловіків. Парк мав характерну молодіжну символіку. Там знаходилася зона культурного відпочинку – танцмайданчик, естрада. Цей „молодіжний” простір сприймався цілісною системою. В той же час, з метою підтримки ідеї культурного відпочинку, навпроти парку будується комплекс спортивних споруд (стадіон, басейн, корти, футбольні та баскетбольні майданчики), а по вулиці Ільїна підтримується будовою школи № 11 та дитячою бібліотекою (існуючі до сьогодні).

Таким чином, в 60-ті рр. було утворене своєрідне культурно-спортивне середовище, в якому знаходила місце велика просвітницька діяльність. На території парку влаштовувалися багаточисельні виставки декоративно-прикладного мистецтва городян, виставки квітів, роботи школярів та студентів. Виступали колективи художньої самодіяльності. Тому з початку будови парку спорудою собору Св. Михайла⁴ виявляється невдоволеність місцевих жителів.

Т. Боковня в статті „У Черкасах будується найвища в Україні дзвіниця у вигляді голуба” додає нові свідчення про будівництво в колишньому парку.

³ 7 жовтня 1917 року храм був освячений. Церква Святого Георгія мала багатий позолочений іконостас. Влітку 1933 р. міською радою були заборонені відвідини церкви, а згодом вона була пограбована [3, с. 8].

⁴ Коштами віруючих в 1994 р. було розпочате будівництво кафедрального собору на честь Святого Архістратига Михайла. Проект розроблений настоятелем храму Владикою Софронієм за канонами візантійської храмової архітектури. Довжина храму складає 58 м, ширина 53 м, висота 72 м. Місткість – понад 12 тисяч віруючих. Собор був освячений 9 серпня 2002 року [3, с. 9].

Авторка пише, що за словами владики Софронія, це буде цілий духовний комплекс „... із величезною актовю залом, де співатиме релігійних пісень духовний хор, з оркестровою ямою, партером, гостьовими ложами. За планом, тут також мають розміститися єпархіальний музей та бібліотека, а також готельні номери. У середині комплексу буде ліфт, яким усі охочі зможуть піднятися на найвищу точку дзвіниці, що нагадуватиме голову голуба з короною” [12, с. 1]. Побудова собору та дзвіниці це добра справа, особливо для віруючих людей, але не за рахунок вже сталої молодіжної семантики парку. Городянам, особливо молоді, необхідний відповідний простір для прогулянок та відпочинку, особливо в центральній частині міста. Молодь знову виштовхнула на окраїни, ущільнюють і спортивну територію, віддаючи його ринковим структурам (ресторану, автозаправній станції). Постає питання: чи затишно почуватиме церква при такому сусідстві?

Можливо, згодом, цей простір мешканці міста стануть сприймати інакше, але це вже буде інший, не розважальний простір і, судячи з коментарю владики, забудований всілякими спорудами, які нагадуватимуть про ринкову, туристичну орієнтацію, ніж глибоко духовну...

Висновки. Досліджуючи місця розташування церков в інших історичних містах Черкащини, було встановлено хибну тенденцію щодо їх розміщення поряд з автомобільними магістралями і дорогами (рис. 3, 4). Але, бувають випадки, коли магістраль формується вже після побудови церкви і це вже обставини минулого. Останнім часом, в багатьох містах, при розміщенні храму були допущені певні помилки. Не враховувалися території для проведення зовнішніх церковних обрядових дійств, кількість присутніх віруючих на великі свята і т. ін. Зараз виправити ці упущення дуже важко, або зовсім не можливо.

Приклади з розміщенням церков показують зневажливе ставлення як до самої церкви, до віруючих людей, так і до іншого міського населення. Таким чином, вибір місця для будівництва сучасних церков стає дуже відповідальною та значущою справою, адже він впливає не лише на семантику церковного середовища, а й на функціональне зонування міста, яке можливо склалося ще задовго до нової забудови. Отже, авторами вважаються ці проблеми вельми актуальними і такими, які ставлять за мету подальше дослідження цієї теми.

Література:

1. Бобко Т. Г. Православне духовенство в суспільному житті України 20 – 30-х рр. ХХ ст. /Автореф./ Запоріжжя, 2005. – Режим доступу: <http://www.lib.ua-ru.net/inode/16607.html> – 11 с.
2. Гарнік Т. М. Сучасний православний храм і проблема його родоводу (культурна спадщина в системі академічної освіти Черкаського регіону) Вісник Харківської державної академії дизайну і мистецтв: Зб. наук. пр. за ред. Даниленка В. Я. – Харків: ХДАДМ, 2004. – №8. – 204 с. – С. 23-36.
3. Wikipedia. Cherkasi – Режим доступу: <http://ru.wikipedia>. 12 с.
4. Соса П. Архітектура старих Черкас // Ділова Черкащина, 1997. – 16 трав. – С. 15.
5. Щербатюк В. Трагічна історія українських церков. – Режим доступу: <http://www.nep.org.ua/index>. – 3 с.

6. Рець С. До проблеми вивчення, охорони та відтворення історичного середовища прабатьківщини держави // Пам'ятки України: історія та культура, 2002. – Ч. 2. – С. 19-25.
7. Ладиженська Е. Мати черкаських церков // Прес – центр, 2006. – № 53. – С. 24.
8. Мандри Україною. Золота підкова Черкащини. / Путівник / Черкаський благодійний фонд „Золота підкова”. – Київ, 2007. – 232 с. – С. 11-29.
9. Дорошина Л. Збудовано церкву на території в'язниці. Поки що першу в Україні // Нова доба, 1999. 5 серпня. – С. 1.
10. Майстренко Д. Будувати, щоб будити // Партнер – Черкаси, 2006. № 9 (31). – С. 20.
11. Мариновський Ю. Георгіївський храм // Черкаси, 1992 – 28 серп. – С. 4.
12. Боковня Т. У Черкасах будується найвища в Україні дзвіниця у вигляді голуба // Нова Доба, 2006. 24 жовтня. – С. 1.
13. <http://www.maxcredit.ru/hram.html>

Надійшла до редакції 12.02.2008